

Critique and Examination of the Demiurge as the Creator in Plato's Metaphysics¹

Fatemeh Aghajani,² Remazan Mahdavi Azadboni,³ Kokab Darabi⁴

Abstract

The concepts of the Demiurge (the creator) and the Form of the Good occupy a central position in Plato's metaphysics. This article examines the Demiurge's role in shaping the material world and its relationship to the Form of the Good. Using a descriptive-analytical approach and drawing on scholarly sources, the study argues that the Demiurge is not an independent creator but rather a regulator who imposes order on pre-existing chaos by imitating the eternal realm of Forms.

Two key hypotheses are considered: first, that the Demiurge acts merely as an imitator and therefore cannot be regarded as a true creator; second, that he cannot function as the ultimate source of morality. The findings reveal that the Demiurge depends on the Form of the Good and does not create *ex nihilo*. This dependency introduces tensions within Plato's broader philosophy, especially when contrasted with his negative evaluation of imitation in *The Republic*. Furthermore, the inconsistency between the soul's createdness in *Timaeus* and its eternal, uncreated nature in *Phaedrus* raises doubts about the Demiurge's role in generating the soul.

¹ . **Research Paper**, Received: 4/3/2025; Confirmed: 28/4/2025.

² . Master's Student, University of Mazandaran, Babolsar, Iran, (Corresponding Author), (ftmh.aghajani99@gmail.com).

³ . Associate Professor, Department of Philosophy and Islamic Theology, University of Mazandaran, Babolsar, Iran, (r.mahdavi@umz.ac.ir).

⁴ . Assistant Professor, Department of Philosophy and Islamic Theology, University of Mazandaran, Babolsar, Iran, (k.darabi@umz.ac.ir).

In contrast, the Form of the Good emerges as the ultimate foundation of morality, standing above the Demiurge. Ethical values in Plato's philosophy do not originate from the Demiurge's activity but rather from the soul's striving toward the Form of the Good. By redefining the Demiurge as a mediator between the Forms and the material world, this study offers a new understanding of his function as a divine regulator rather than a genuine creator. This perspective helps resolve contradictions in Plato's metaphysical framework and deepens our understanding of the relationship between creativity, morality, and order in his thought.

Keywords: Demiurge, Creator, Form of the Good, Plato, Ethics.

Introduction

Plato's metaphysical system is an intricately interconnected whole in which each component interacts with others in a hierarchical order, thereby preserving harmony and justice. At the center of this system stands the Form of the Good, the supreme principle of reality. Next in significance is the Demiurge (Δημιουργός), a figure that has sparked considerable debate and diverse interpretations, sometimes viewed as a mythological symbol and at other times as analogous to the world soul (Archer, 1888, pp. 38–40).

In *Timaeus*, Plato portrays the Demiurge as the maker (*demiourgos*) of the cosmos and even refers to him as “God” (*Timaeus* 30a). Yet his role is limited: he organizes pre-existing matter by modeling it on the eternal Forms. Morality, however, belongs to a higher order and is derived from the Form of the Good. This separation between the Demiurge's function as world-builder and the source of morality constitutes a critical issue in Plato's philosophy. If the Demiurge's status and scope differ from Plato's description, then the entire structure of his metaphysics is affected.

This article therefore seeks to clarify the Demiurge's true role by critically analyzing his function and the limits of his authority, with special attention to the implications for Plato's ethical theory. Three key hypotheses guide this investigation:

1. The Demiurge as an imitator rather than a true creator. The Demiurge does not create the cosmos from nothing but orders it by imitating the eternal Forms (Brun, 1984, p. 166). His role, therefore, is reduced to that of an imitator without genuine creative power.
2. The Demiurge's inability to create the soul. While *Timaeus* attributes the making of the world soul to the Demiurge, *Phaedrus* asserts the soul's eternal and uncreated nature

(Phaedrus 245c6–10). The soul, as the source of all motion, cannot itself be created (Taylor, 2001, p. 444). Plato may have used mythological imagery in *Timaeus* to illustrate the soul's structure and its relationship to the Forms, rather than to affirm its literal createdness.

3. The Demiurge's limited role in morality.

Although the Demiurge introduces order and justice into the cosmos, he is not the source of morality itself. True moral value originates from the Form of the Good, which radiates virtue independently and exists above the Demiurge (Copleston, 1996, p. 220). The Demiurge merely mediates order among sensibles, while ultimate goodness belongs to the Form of the Good.

Conclusion

The Demiurge does not create *ex nihilo* but instead imposes order on pre-existing matter, making him an imitator rather than a true creator. Similarly, he cannot be considered the creator of the soul, which in Plato's philosophy is eternal and self-moving. Finally, he cannot function as the ultimate source of morality, since this role is reserved exclusively for the Form of the Good. This study concludes that the Demiurge should be understood not as an autonomous creator but as a mediator and regulator, bridging the eternal realm of Forms and the material world. The Form of the Good remains the highest principle, the ultimate source of morality and intelligibility. By clarifying this distinction, we can resolve apparent contradictions in Plato's metaphysics and gain a more coherent understanding of the relationship between creativity, morality, and order in his philosophy.

References

- Archer, Hind, R. D, (Ed.) (1888), *The Timaeus of Plato*, Macmillan.
- Cooper, J. M (1997), *Plato: Complete Work, (Apology)*, Hackett Publishg Company.
- Cooper, J. M (1997), *Plato: Complete Work, (Meno)*, Hackett Publishg Company.
- Cooper, J. M (1997), *Plato: Complete Work, (Phaedo)*, Hackett Publishg Company.
- Cooper, J. M (1997), *Plato: Complete Work, (Gorgias)*, Hackett Publishg Company.
- Cooper, J. M (1997), *Plato: Complete Work, (Timaeus)*, Hackett Publishg Company.
- Cooper, J. M (1997), *Plato: Complete Work, (Laws)*, Hackett Publishg Company.
- Cooper, J. M (1997), *Plato: Complete Work, (Republic)*, Hackett Publishg Company.

- Cooper, J. M (1997), Plato: Complete Work, (Phaedrus), Hackett Publishing Company.
- Hackforth, R,(Ed.) (1997), Plato: Phaedrus, Cambridge University Press.
- Penrose, R (1989), The emperor's new mind Oxford University Press, New York.
- Peters, F. E (1967), Greek philosophical terms, London: University of London press limited.
- Răcilă, I. L (2020), Ethics and Morality in Plato's Vision, SCIENTIA MORALITAS-International Journal of Multidisciplinary Research, 5(1), 16-34.
- Ritter, C (1933)," The essence of Plato's philosophy" ,London.
- Sedley, D,(Ed.) (2003), Oxford Studies In Ancient Philosophy, Volume XXIV, (Vol. 34), OUP Oxford.
- Taylor, A.E (2001), The Man and His History, London.

نقد و تحلیل صانیت دمیورگوس در متافیزیک افلاطون^۱

فاطمه آقاجانی،^۲ رمضان مهدوی آزادبنی،^۳ کوکب دارابی^۴

چکیده

مفاهیم «دمیورگوس» و «مثال نیک» که بخشی از نظام متافیزیکی گسترده افلاطون را تشکیل می‌دهند، نقش راهبردی در فلسفه این فیلسوف بزرگ دارند. مقاله حاضر به بررسی جایگاه دمیورگوس به عنوان خالق جهان محسوس و رابطه آن با مثال نیک در نظام متافیزیکی افلاطون می‌پردازد. با روش توصیفی-تحلیلی و استناد به منابع کتابخانه‌ای، این پژوهش نشان می‌دهد که دمیورگوس نه خالقی مستقل، بلکه ناظمی است که با تقلید از عالم مُثُل، نظم را به جهانی فاقد ساختار اولیه تحمیل می‌کند. در این راستا، دو فرضیه اصلی بررسی شده است: نخست، مقلد بودن دمیورگوس؛ دوم، ناتوانی او در ایفای نقش منشأ اخلاق. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که دمیورگوس سازنده‌ای وابسته به مثال نیک معرفی شده که فاقد توانایی خلق از عدم است. این وابستگی، تناقضی آشکار با نگاه منفی افلاطون به تقلید در دیگر رساله‌ها (مانند جمهوری) ایجاد می‌کند. از این رو، ناهماهنگی میان حادث بودن نفس در تیمائوس و

۱. مقاله پژوهشی، تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۱۴ تاریخ تایید علمی: ۱۴۰۴/۲/۸.

۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران، (نویسنده مسئول).

(ftmh.aghajani99@gmail.com).

۳. دانشیار گروه فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران (r.mahdavi@umz.ac.ir).

۴. استادیار گروه فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران (k.darabi@umz.ac.ir).

ازلی بودن آن در فایدروس، نقش دمیورگوس به عنوان خالق نفس را نیز زیر سوال می‌برد. از سوی دیگر، مثال نیک به عنوان منشأ اخلاق و خیر اعلی، جایگاهی فراتر از دمیورگوس دارد. در فلسفه افلاطون اخلاق نه محصول عملکرد دمیورگوس، بلکه نتیجه تقرب به مثال نیک است. این پژوهش با تأکید بر جایگاه دمیورگوس به عنوان واسطه بین مثال نیک و جهان مادی، پیشنهاد می‌کند که بازتعریف نقش او به عنوان ناظم الهی می‌تواند تناقضات موجود در تفسیرهای سنتی را کاهش دهد. یافته‌های این تحقیق درک عمیق‌تری از رابطه خالقیت، اخلاق، و نظم در فلسفه افلاطون فراهم می‌آورد.

کلیدواژگان: دمیورگوس، صانع، مثال نیک، افلاطون، اخلاق، نفس.

۱. مقدمه

افلاطون از جمله فیلسوفانی است که نظام فلسفی گسترده و منسجمی ارائه داده است. در میان نظریه‌های فلسفی این فیلسوف نامدار، دیدگاه متافیزیکی او جایگاهی محوری دارد. اجزای متافیزیکی افلاطونی به شکلی به هم پیوسته در حال تعامل با یکدیگر عمل می‌کنند و هر یک با رعایت عدالت، به انجام وظایف خود می‌پردازند. از میان این اجزاء، نقش مثال نیک از جایگاه والاتری برخوردار است و به عنوان منشأ متافیزیک در نظر گرفته می‌شود. پس از آن، یکی از اجزاء پر چالش و بحث برانگیز متافیزیک افلاطونی، «دمیورگوس» (Δημιουργός) می‌باشد. این عنصر مهم، صانع جهان و نفس آن است. در صورت تحول جایگاه دمیورگوس، دیگر اجزاء متافیزیک و زیرمجموعه‌های دمیورگوس نیز دگرگون می‌شوند. لذا اهمیت و ضرورت بحث حاضر، به این نکته باز می‌گردد که اگر صانع و حیطه وظایف و قدرت او، متفاوت از آنچه افلاطون تشریح نمود، باشد، بنابراین بُعد متافیزیکی فلسفه او، دچار تحول می‌گردد. لذا مشخص نمودن نقش اصلی و منطقی دمیورگوس در بهبود کیفیت متافیزیک افلاطون اهمیت محوری دارد. الفاظ متفاوتی که در رساله تیمائوس به این عنصر نسبت داده شده، موجب شکل‌گیری انتقادهایی است. افلاطون دمیورگوس را

نقد و تحلیل صانعیت دمیورگوس در متافیزیک افلاطون/فاطمه آقاجانی، رمضان مهدوی آزادبنی، کوکب دارابی / ۷۷

صانع (سازنده) می‌داند و در رساله تیمائوس، لفظ خدا را برای آن، بکار می‌برد (Timaeus, 30, a.3). در این نگرش، خدا صرفاً نقش سازندگی دارد و اخلاق مرتبه‌ای برتر از آن است که به مثال نیک نسبت داده شود. از این رو، انفکاک میان جایگاه و کارآیی خدا از اخلاق (عقل محض) به عقیده ما یکی از مباحث بحث برانگیز فلسفه افلاطون است. اگر دمیورگوس موجب تزلزل متافیزیک استوار افلاطون شود باید آن را تصحیح نمود و نقش حقیقی و متناسب آن را آشکار کرد. هدف ما در این مقاله ارائه انتقادهای مذکور در ضمن تحلیل و بررسی دلایلی است که به یافتن نقش حقیقی دمیورگوس کمک شایانی می‌کند. این مساله تاثیر عمیقی بر انسجام نظریه متافیزیکی و اخلاقی افلاطون نیز دارد؛ زیرا دمیورگوس از وجهی دیگر، واسطه میان خدایان و مثال نیک تلقی می‌شود و چنین جایگاه مهمی نیازمند بی‌نقص و مبرهن بودن این جزء مهم متافیزیکی است. بنابراین در این مقاله، دو فرضیه محوری مورد آزمون قرار می‌گیرد: و فرضیه اول را که مقلد بودن صانع می‌باشد، مورد تحلیل قرار می‌دهد. افلاطون نتوانسته است دلایل منطقی را برای صانع بودن دمیورگوس ارائه دهد و به دلیل این ناکامی، این عنصر متافیزیکی جایگاه پستی همچون یک مقلد به خود گرفته است که در شان متافیزیک نیست. فرضیه دوم به این نکته اشاره دارد که دمیورگوس نمی‌تواند منشاء اخلاق باشد، اما دارای مرتبه‌ای از فضیلت و اخلاق است. به هر صورت، عناصر متافیزیکی در سیر سلسله مراتبی طولی، بر اساس نسبت‌هایی که با یکدیگر دارند، از درجات متفاوتی از اخلاق برخوردارند. علت و منشاء اخلاق، مثال نیک است؛ چراکه با پرتو افکنی خود، نور و فضیلت را به ارمغان می‌آورد. روش غالب در این تحقیق، روش توصیفی-تحلیلی است و از طریق تحلیل مفهومی، به بررسی نظریه‌های افلاطون در باب دمیورگوس پرداخته است. در این پژوهش تلاش شده است، با بیان منظم افکار افلاطون در باب دمیورگوس، نقد و تحلیل و واکاوی دیدگاه‌های او صورت گیرد و فرضیه منطقی و عقلی توسط نویسندگان ارائه گردد. به همین صورت، ابتدا به توصیف مختصر و نکات

برجسته در حیطه دمیورگوس و سپس مثال نیک می‌پردازیم. در ادامه، به تفکیک ویژگی‌هایی که افلاطون به‌طور پراکنده و نامشخص به دمیورگوس و مثال نیک نسبت داده است، تفکیک و تحلیل کرده و در نهایت انتقادهای خود را مطرح می‌کنیم.

۲. پیشینه پژوهش

با جستجو در آثار داخلی، به نظر می‌رسد پژوهش‌های متعددی در باب دمیورگوس و شرح خصوصیات آن صورت گرفته است، برای نمونه:

- دکامی، محمد جواد، ۱۳۸۵، «صانع (دمیورژ) در فلسفه افلاطون»، آینه معرفت، شماره ۷، صفحات ۱-۱۶.

در این مقاله، نویسنده به تشریح مهم‌ترین ویژگی‌های دمیورگوس و چگونگی پیدایش جهان محسوسات پرداخته است. نمونه دیگر:

- علمی سولا، محمد کاظم و محمدی محمدیه، زهرا، ۱۳۹۰، اصل خیر و رابطه آن با خدای خالق و صانع از دیدگاه افلاطون، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، شماره ۶۲، صفحات ۸۹-۶۳.

در این پژوهش، دیدگاه افلاطون درباره اصل خیر و خدا و ابهامات مربوط به این دو مسئله بررسی شده و در نهایت رابطه این دو مسئله در فلسفه اوتبین می‌گردد. علاوه بر آن، این پژوهش بر این باور است که خدای صانع، همان خدای خالق است؛ به عبارت دیگر، ایده‌ها که قدیم هستند، از عدم آفریده شده‌اند و منشا آنها در حقیقت عین اصل خیر می‌باشد. یکی از نقدهای اساسی که در پژوهش حاضر به آن می‌پردازیم، این است که صانع نمی‌تواند منشا اخلاق باشد و حتی توان آفرینش نفس را ندارد؛ بنابراین، نسبت دادن منشا ایده‌ها و اصل خیر بودن به او کاملاً غیرقابل تصور و دور از ذهن است. نمونه دیگر:

- اکوان، محمد و سیاقی، بهاره سادات، ۱۳۹۱، نقش خدا در اندیشه افلاطون، پژوهش

های معرفت شناختی، شماره ۲، صفحات ۷۱-۵۲

نقد و تحلیل صانعیت دمیورگوس در متافیزیک افلاطون/فاطمه آقاجانی، رمضان مهدوی آزادبنی، کوکب دارابی/ ۷۹

در این مقاله تعابیر متفاوتی که افلاطون در رسالات خود از لفظ «خدا» به کار برده، مورد و بررسی قرار گرفته و به تحلیل هر یک از مفاهیم پرداخته شده است. نوآوری مقاله حاضر در نقد مقام صنع و تعیین جایگاه اخلاقی صانع در متافیزیک افلاطون است. تاکنون مفسران اندکی به تردید در صانع بودن دمیورگوس پرداخته‌اند یا به نقد و شرح خصوصیات انتسابی آن و تعیین حدود مقام اخلاقی آن توجه کرده‌اند. اهمیت مقاله حاضر در این است که، جایگاه حقیقی دمیورگوس را در متافیزیک افلاطون روشن می‌سازد؛ که نقش آن در ساماندهی و آفرینش نفس تعیین گشته و به تبع آن، سطح بهره‌مندی این جزء از اخلاق نیز آشکار می‌شود. لذا تاکنون مقاله‌ای که به طور تخصصی و همه جانبه به نقد و تحلیل دمیورگوس و کارایی در فلسفه افلاطون پردازد، یافت نشده است.

۳. دمیورگوس

اصل این لفظ در یونانی (Demiourgos) است که از دو بخش (Demios) به معنی «عام» و (Ergon) به معنی «عمل» یا «آفریدگاری» تشکیل شده است (صلیبیا، ۱۳۶۶، ص ۴۱۹). افلاطون این واژه را در توصیف‌های گوناگونی به کار برده است: سازنده خدایان، نفس جهان و یا بخش غیرفانی نفس انسان (Peters, 1967, p34). بیشتر فیلسوفان پیش از افلاطون در پی اثبات علت مادی برای جهان بودند (ارسطو، ۱۳۶۶، ۹۸۳b). اما افلاطون، دمیورگوس را با عنوان صانع و یا انتساب لقب خدا، علت این جهان معرفی می‌کند (Timaeus, 28, c.3-6). او را موجودی مجرد از ماده می‌داند که برای کمال بخشی به جهان محسوس، خدایانی را آفریده است. این خدایان غیرفانی‌اند اما در مرتبه‌ای پایین‌تر از دمیورگوس قرار دارند (Laws, 904, a.6-8). درواقع، خدایان نگهبانانی هستند که مسئولیت حراست از والاترین چیزها را بر عهده دارند. در بررسی آثار افلاطون و خصوصیات که به دمیورگوس نسبت می‌دهد می‌توان دید که خدایان خلق شده توسط دمیورگوس، معبود بشر شمرده شده‌اند و مثال نیک در درجه بالاتر از آنان قرار دارد. آنچه افلاطون درباره خدایان و نقش‌شان در

خلقت و سازماندهی جهان توسط آنان بیان کرده، در قالب تمثیل بیان شده تا برای فهم بشر قابل لمس تر باشد (راسل، ۱۳۹۵، ص ۲۱۴). در دیدگاهی وسیع‌تر، دمیورگوس به منزله عقل متعالی و مثال‌ها به مثابه معقول‌های متعالی تلقی می‌شوند. دمیورگوس در جایگاه اندیشنده است و آنچه می‌اندیشد، در غالب مثال، خلق می‌شود (گاتری، ۱۳۷۷، ج ۱۷، ص ۱۱۵). این بیان، جایگاه دمیورگوس را به درجه یک انسان متفکر، مورد انحطاط قرار داده است و قدرت الهی و مافوق بشری او را مورد تردید قرار می‌دهد. در مقابل، از دمیورگوس به عنوان اسطوره و یا نماد نفس جهان نیز تعبیر می‌شود (Archer, 1888, p38-40). باید توجه داشت که دمیورگوس حد میانی میان خدایان و مثال نیک است؛ باین حال، هیچ‌یک از این موجودات به رتبه و مقام مثال نیک نمی‌رسند و همگی تحت فرمان او قرار دارند. بنابراین شناخت مثال نیک، که در برترین مرتبه قرار دارد، توسط نفس معقول و طی روندی سلسله مراتبی صورت می‌گیرد یعنی نفس باید حقایق پایین‌تر را مرحله به مرحله تعقل نموده تا شایستگی درک حقایق برتر برسد. برای تبیین فضایل اخلاقی و تفسیر غایت‌مدارانه از جهان و واقعیت و نشان دادن نحوه ارتقا دادن خیری واحد توسط روندهای طبیعی، به مثال خیر مراجعه می‌شود. یکی از مسائل مورد اختلاف در فلسفه افلاطون، مسئله خدا می‌باشد. بی‌تردید، افلاطون به خدایی که ذهن امروزی ما می‌شناسد، اعتقادی ندارد. به عبارتی دمیورگوس، جهان را خلق کرده است، اما این خلق در چارچوبی روان‌شناختی و اخلاقی، تبیین می‌شود (اروین، ۱۳۸۰، ص ۱۵۹-۱۵۸). دمیورگوس به عنوان صانع، با الگوبرداری از مثل به جهان شکل داد. او خالق کیهان است، اما یک درجه ای پایین‌تر از مُثُل قرار دارد، زیرا که مثل در موجودیت خود به وجود دمیورگوس نیاز ندارد، اما وظیفه دمیورگوس آن است که از راه پیروی از الگوها و سرمشقی که در اختیار دارد (مثل)، ماده و صورت را به هم پیوند دهد (گاتلیب، ۱۳۸۴، ص ۲۸۹). بنابراین جایگاه او به عنوان صانع مطرح می‌شود نه خالق؛ گرچه افلاطون از لفظ خدا را برای دمیورگوس استفاده می‌کند (Timaeus, 30, a.3).

نقد و تحلیل صانعیت دمیورگوس در متافیزیک افلاطون/فاطمه آقاجانی، رمضان مهدوی آزادبنی، کوکب دارابی / ۸۱

مفهوم خدا تنها می‌تواند با لفظ مثال خیر منطبق باشد که علاوه بر اینکه در رأس سلسله مراتب مثل جای دارد، علت وجودی مثال‌ها نیز می‌باشد (دکشتنزو، ۱۳۷۷، صص ۲۸۵-۲۸۶؛ تسلر، ۱۳۹۴، ص ۲۱۳) بنابراین مفهوم خدا را می‌توان در مثال نیک جستجو کرد، اما هرگز چنین ادعایی در هیچ‌یک از رساله‌های افلاطونی بیان نشده است. لذا با در نظر گرفتن تمامی دیدگاه‌ها و دلایل ذکر شده، نقش دمیورگوس را در متافیزیک افلاطون در مقام یک صانع در نظر می‌آوریم؛ زیرا او نه مقام خدایی دارد، که بتواند از هیچ، چیزی را خلق کند و نه منزلت مثال نیک را دارا است که توانایی منشا اخلاق بودن را بپذیرد.

۴. مثال نیک (خیر)

خیر (ἀγαθόν) در فلسفه یونانی، در عالی‌ترین درجه، تنها چیزی است که در ذات خود خوب است و دیگر چیزها در رابطه با او صرفاً وسایلی بیش نیستند (لالاند، ۱۳۷۲، ص ۸۸). خیر، منشاء هر چیزی است و هر فضیلت انسانی یا امر دیگری، در راستای بهره‌مندی از آن نیک و سودمند خواهد بود (Republic, 505, a.1-3). در نظام متافیزیکی گسترده افلاطون، همواره شاهد اهمیت جایگاه مثال خیر یا مثال نیک در زندگی انسان و حاکم مطلق بودن او هستیم و ضرورت معرفت به آن در تشکیل حیات اخلاقی به کاملاً آشکار است (هیر، ۱۳۹۶، ص ۳۹). به عبارتی اگر شناختی به مثال خیر نداشته باشیم، به یک معنا از هیچ نوع معرفتی برخوردار نخواهیم بود. موضوعات دانش، در شناسایی خود وابسته به مثال نیک هستند؛ حال آن‌که خود نیک «ماهیت» نیست، بلکه از هر حیث برتر از ماهیت است. راه رسیدن به معرفت نسبت به نیک، مسیری دشوار و طولانی است؛ اما برای نفس انسان ارزشمند است که این مسیر را پیماید. اکثر انسان‌ها از حقیقت راستین فاصله دارند، زیرا نیک را با لذت و خوشی یکی می‌پندارند. در عین حال فهم کامل ماهیت نیک برای انسان مقدور نیست، بلکه تنها می‌توان تصویری از آن برای ذهن او ترسیم نمود. از این‌رو افلاطون، با بهره‌گیری از تمثیل و اسطوره، می‌کوشد تصور آن را در ذهن انسان مجسم سازد. از سوی دیگر، گمپرتس معتقد

است ذات دمیورگوس نیز منحصر در نیکی است و میان مثال نیک و دمیورگوس تفاوتی ندارد؛ چراکه تفاوت میان آنها مستلزم بهره‌وری و یا تقلید یکی از دیگری خواهد بود، درحالی که به زعم او آن دو با یکدیگر برابری کامل دارند (گمپرتس، ۱۳۷۵، ص ۱۱۵۸). با این حال، یکی دانستن دمیورگوس با مثال نیک، خطایی آشکار است؛ چراکه مثال نیک در مرتبه‌ای بالاتر از دمیورگوس قرار دارد. جایگاه آن به حدی رفیع است که با فقدانش، کل ساختار متافیزیکی افلاطون و بنیان اخلاقی آن فرو می‌پاشد. در اخلاق افلاطونی، همانند اخلاق ارسطویی، دستیابی به مثال نیک از طریق تفکر ممکن می‌گردد و غایت زندگی انسان نیز رسیدن به خیر و سعادت است. اهمیت این مسئله تا بدان جاست که ارسطو در *اخلاق نیکوماخوس* می‌نویسد: «غایت هر دانش و هر فن، و نیز هر عمل و هر انتخاب، یک خیر است. از این رو، به درستی، خیر غایت همه چیز نامیده می‌شود» (ارسطو، ۱۳۷۸، ۱۰۹۴a). با این حال، مثال خیر علت چیزهای خوب در جهان محسوس و عالم معقولات است و همه آنان ماهیت وجودی خود را از او وام می‌گیرند. در عالم مثل سلسله مراتبی حاکم است که در آن، مهم‌ترین مثال، خیر فی نفسه است. پس از آن ارزش‌های اخلاقی و مفاهیم ریاضی جای می‌گیرند. بنابراین، مثال خیر در بالاترین جایگاه، علت نخستین است (دکروشتو، ۱۳۷۷، ص ۲۸۵). بنابراین دمیورگوس، که خود یکی از زیر مجموعه‌های مثال نیک به‌شمار می‌رود، نمی‌تواند با مافوق خود در جایگاهی برابر قرار گیرد؛ بنابراین، سخن گمپرتس در این زمینه نیازمند تأمل است.

۵. نقد و تحلیل خصوصیات انتسابی دمیورگوس

علت بودن مثال نیک مستلزم خصوصیتی است که او را از سایر امور متمایز ساخته و تقدم آن بر هر امری را اثبات می‌نماید. از سوی دیگر دمیورگوس نیز به‌عنوان علت امور جسمانی و روحانی تلقی می‌شود، که در جایگاهی تحتانی نسبت به مثال نیک قرار دارد. افلاطون در برخی رساله‌های خود، ویژگی‌هایی را به‌طور پراکنده مطرح می‌کند که آنان را به‌طور

نقد و تحلیل صانعیت دمیورگوس در متافیزیک افلاطون/فاطمه آقاجانی، رمضان مهدوی آزادبنی، کوکب دارابی / ۸۳

نامشخص، گاه به دمیورگوس، گاه به مثال نیک، و گاه به خدایان نسبت داده می‌شوند. ا تکیه بر نگاهی تحلیلی و روشن‌بینانه نسبت به تفاوت‌های اساسی میان این مفاهیم، در ادامه به نقد این ویژگی‌ها خواهیم پرداخت:

۵,۱. خالق بودن

به عقیده افلاطون، دمیورگوس در آفرینش جهان، چیزی را الگو قرار داده که همیشه همان می‌ماند و دریافتن آن تنها از طریق تعقل امکان‌پذیر است. این جهان برخوردار از نفس و خرد است و بر اثر اراده خداوند حکیم پدید آمده است (Timaeus, 29, e.2-3,8-9). از منظر نگارنده، این مطلب به‌طور آشکارا، بیانگر آن است که دمیورگوس از عالم ازلی و ثابت مُثُل الگوبرداری کرده است. بنابراین دمیورگوس در جایگاه یک مقلد تنزل می‌یابد و توانایی خلق جهان را ندارد، بلکه با تکیه بر الگویی از پیش موجود، به ساخت کالبد جهان پرداخته است. منظور از «خداوند» در عبارت یادشده، همان «مثال نیک» است؛ به این معنا که نفس جهان، به اراده مثال نیک پدید آمده است. لذا سخنان افلاطون در رساله تیمائوس مبنی بر ساختن نفس جهان توسط دمیورگوس محل تردید می‌باشد.

۵,۲. ذات بسیط و عدم حسادت

افلاطون در رساله جمهوری بیان می‌کند که خداوند دارای ذاتی بسیط است و ذوات آسمانی و الهی به کلی از دروغ‌گویی مبرا هستند. بر این اساس، امکان نادرستی در سخنان خداوند به‌طور کلی مردود دانسته می‌شود (Republic, 382, e.9-11). در رساله‌های افلاطون ماهیت دمیورگوس هرگز به‌طور کامل و جامع تبیین نشده است؛ تنها تاکید او بر جنبه‌ای متافیزیکی از دمیورگوس است، که در ساخت امور جسمانی و همچنین برخی امور روحانی نقش ویژه‌ای ایفا می‌کند. از این رو، اگرچه ویژگی یادشده به مثال نیک اشاره دارد، اما می‌توان آن را به دمیورگوس نیز نسبت داد. چنان‌که افلاطون می‌گوید: دمیورگوس از هرگونه حسد و بخل مبرا می‌باشد (Timaeus, 29, e.1-2). این موضوع از آن‌روست که در نظام متافیزیکی

افلاطون، شری وجود ندارد و تنها درجاتی از خیر مطلق مطرح‌اند.

۵.۳. مرگ ناپذیری

افلاطون در رساله تیمائوس اذعان دارد که، دمیورگوس ساخت جسم موجودات را به خدایان واگذار کرد؛ زیرا خود ازلی و مرگ‌ناپذیر بود و اگر موجودات به دست او ساخته می‌شدند، آنها نیز مرگ‌ناپذیر می‌شدند (Ibid, 41, a.8). نگارنده با توجه به شواهد پیش‌گفته، به این نتیجه رسیده است که یکی از اصول ثابت در اندیشه افلاطون پیرامون دمیورگوس، آن است که اگر این عنصر متافیزیکی به ساختن چیزی اقدام کند، ویژگی مرگ‌ناپذیری از خصوصیات بارز آن پدیده خواهد بود. چراکه برای افلاطون متافیزیک جایگاه بسیار مهمی دارد و هر یک از اجزای این بُعد ماورای طبیعت چیزی بسازد، فناپذیر خواهد بود. به همین سبب افلاطون برای رفع این مسئله، موضوع خدایان را مطرح می‌کند. او با زیرکی به آفرینش خدایان توسط دمیورگوس می‌پردازد؛ خدایانی که در عین حادث بودن فناپذیر می‌باشند. حادث بودن، خللی در مقام رفیع خدایان ایجاد نمی‌کند. زیرا بنابر گفته رساله قوانین، خدایان در بالاترین مرتبه کمال قرار دارند و هرگز جبن و سستی و ترس، شایسته مقام آنان نیست (Laws, 901, e.9-10). در رساله تیمائوس آمده است که خدایان، جهان (اعم از جسم و نفس آن) و نفس انسان، توسط دمیورگوس ایجاد شدند. گرچه اغلب فیلسوفان و شارحان، نفس در فلسفه افلاطون را ازلی به‌شمار می‌آورند، اما نمی‌توان تفسیر و تبیین جهان شناختی افلاطون را در این رساله نادیده گرفت. بنابراین تنها امر محسوس ساخته شده توسط دمیورگوس کالبد جهان می‌باشد، و همین امر، اهمیت غیرفانی بودن جهان را نشان می‌دهد. به دنبال آن، خدایان با نظم چشم‌گیر، دیگر موجودات، از جمله جسم انسان را پدید آوردند و بدین‌گونه، وجه فناپذیر بودن بُعد جسمانی موجودات به‌تصویر کشیده می‌شود.

انتظام جهان

نقد و تحلیل صانعیت دمیورگوس در متافیزیک افلاطون/فاطمه آقاجانی، رمضان مهدوی آزادبنی، کوکب دارابی / ۸۵

رساله تیمائوس مهم‌ترین ویژگی دمیورگوس را اینگونه شرح می‌دهد: «دمیورگوس، جهان بی‌نظم را به نظم درآورد و تمام جهان را به صورت موجودی زنده و یگانه پدید آورد» (Timaeus, 69, b.4-6). نزدیک‌ترین فرضیه در خصوص وظیفه و شایستگی جایگاه دمیورگوس، انتظام جهان است. این جزء متافیزیکی، با اشراف کامل بر موجودات و کارکرد هر یک از آن‌ها، جهان فاقد نظم را منظم نمود. در فلسفه افلاطون، رمز نیکبختی و سعادت در نظم و تعادل نهفته است. از همین رو، هر عنصری که منشأ نظم تلقی شود، اهمیت جایگاه وجودی آن نیز مطرح می‌گردد. بیش از صانع (سازنده) بودن، ناظم بودن، سمتی مناسب برای دمیورگوس است.

۵,۴. معرفت به سرنوشت انسان

افلاطون در رساله آپولوژی توصیف می‌کند که سقراط به مرگ نزدیک می‌شود از دوستانش می‌پرسد: «کدام یک از ما راه بهتری در زندگی در پیش دارد؟» و خود پاسخ می‌دهد: «جز خدا هیچکس نمی‌داند» (Apology, 42, a.3-4). این جمله نشان دهنده آگاهی خدا نسبت به سرنوشت و آینده آدمیان تلقی شده است.

با این حال، نگارنده، برداشتی متفاوت از این سخن دارد. یکی از باورهای بسیار جالب و در عین حال منطقی در اندیشه افلاطون، اعتقاد به «چرخه‌ی تکرار زندگی» است. او معتقد است نفس انسان‌ها بسته به میزان آگاهی که در زندگی کسب کرده‌اند، کیفیت زندگی بعدی خود را مشخص می‌سازند. در نظام متافیزیکی افلاطون، شر جایی ندارد و مفاهیمی چون بهشت و جهنم نیز به معنای مرسوم دینی آن وجود ندارد. در این منظومه فکری، نفوس در جهان مثل به شناسایی مشغول هستند و از شناختن دست نمی‌کشند. آنان تمام دانسته‌هایی که در این جهان از راه تجربه و حواس می‌آموزیم، پیش‌تر در عالم برتر از طریق عقل محض و تماس با مثال‌های مطلق، شناسایی کرده‌اند، اما به دلیل انتقال نفس به جهان و محبوس شدن آن در بدن، این آگاهی‌ها را از یاد برده‌اند. پس، نفس حقایق را در عالم مثل مشاهده کرده

است (Meno, 81, c.4-6.d.1-5).

جاودانگی نفس، از ضروریات این نظریه می‌باشد. تمام طبیعت به هم پیوسته است، و به همین ترتیب، نفس انسان پس از جدایی از جسم، به عالم مُثل بازمی‌گردد. جایگاه آن در زندگی بعدی، وابسته به میزان فضیلتی است که در این جهان کسب کرده است. در اندیشه افلوپین نیز، سرنوشت نفس تابع خصوصیات است که در عالم محسوس کسب کرده است. نفس پس از جدایی از بدن، تبلور همان صفتی می‌شود که بیش از هر چیزی دارا بوده است. اگر انسان، رذایل را در خود پرورش دهد، سنگینی این صفات مانع عروج نفس خواهد شد و در نتیجه، دوباره به کالبد انسانی بازمی‌گردد. اما اگر نفس آراسته به فضایل باشد، به جهان معقول بازمی‌گردد و به سعادت دست می‌یابد (رحمانی، ۱۳۴۳، ص ۳۷۰-۳۶۵). تفاوت بارز نگرش دو فیلسوف در این است که افلاطون به گردش دائمی نفوس باور دارد. به عقیده او، عمر برخی نفوس به هزاران سال می‌رسد. از منظر او، تولد مجدد یا مکرر در جهان محسوس، نوعی مجازات برای کسانی است که به حقیقت دست نیافته‌اند، هدف از خلقت خود را کشف نکرده‌اند، یا نفس خود را با رذایل آلوده‌اند. بنابراین آگاهی خدا از سرنوشت انسان را می‌توان علاوه بر مثال نیک، بلکه به دمیورگوس نیز نسبت داد. زیرا زندگی مشخصی برای هر نفس تعیین می‌شود تا از رهگذر تجربیات زیسته و چگونگی مواجهه با مسائل، به رشد و تعالی خود دست یابد.

۵.۵. معیار و مقیاس بودن

افلاطون در رساله آپولوژی، خدا را مقیاس همه چیز می‌خواند و او را یگانه معیار مطلق هستی معرفی می‌کند (Laws, 716, c.4-5). با این حال، با توجه به اینکه واژه خدا در رساله تیمائوس برای دمیورگوس به کار رفته است، به همین دلیل نسبت دادن مقام «معیار مطلق هستی» فراتر از جایگاه او می‌باشد و از دیدگاه متافیزیکی افلاطون، قابل قبول نیست. این عنوان تنها به مثال نیک تعلق دارد، و هیچ یک از دیگر اجزای متافیزیکی افلاطون هم‌شان با

آن نیستند. مثال نیک، منشا و سرچشمه همه خیرات و موجودات است. انسان، تنها در صورتی می تواند به سعادت جاودانه دست یابد که آن را الگوی خویش قرار دهد و تا حد امکان در جهت شبیه شدن به آن بکوشد. از این رو، مناسب تر می بود که افلاطون، در این بخش از آثار خود، به جای کاربرد واژه «خدا»، از «مثال نیک» بهره می برد. در نتیجه، مثال نیک شایستگی بیشتری برای انتساب عنوان «خدا» دارد، چرا که دمیورگوس، خود یکی از جلوه ها و مراتب پایین تر آن محسوب می شود. اما از آنجا که افلاطون اخلاق را مرتبه ای والاتر از خالقیت می داند؛ از این رو، مفهوم «خدا» نزد او، با تلقی رایج در میان سایر اندیشمندان متفاوت است.

۵,۶. قاضی بودن

افلاطون در رساله فایدون بیان می کند که بعد از مرگ، نفس انسان برای محاکمه به مکانی برده می شود (Phaedo, 107, d.6-7). البته مطابق با آنچه در رساله گورگیاس آمده، قاضی نفوس، زئوس و خدایان خواهند بود (Gorgias, 524, e.1-3). این مسئله نشان می دهد خدایان قضاوت کننده اعمال انسان هستند و از زندگی، افعال و حالات انسان ها آگاهی گسترده ای دارند. با این حال، در تحلیل نهایی متافیزیک افلاطون، «عقل» و «قدرت الهی» دارای ویژگی هایی چون لایتناهی بودن، فرازمانی و فرامکانی بودن، و برخورداری از اراده ای مقدس و تغییرناپذیرند. باید در نظر داشت که چنین اوصافی تنها در شأن موجودی الهی و واحد است، نه مجموعه ای از خدایان، و کاربرد واژه «خدایان» نزد افلاطون، بیش از آن که نشانگر اعتقاد به چندگانگی در ذات الهی باشد، بازتاب زبان و اسطوره های رایج عصر اوست (Ritter, 1933, p380). بنابراین می توان اذعان داشت که تمامی ویژگی های نام برده شده ویژه موجودی واحد، ازلی، قائم به ذات و مستقل از زمان و مکان است. بنابراین، خدایان مورد اشاره در آثار افلاطون، از آنجا که ازلی نیستند، نمی توانند واجد این مقام باشند؛ هر چند جاودان اند. در این منظومه فکری، نفس انسان مأمور است که باید توسط جزء عقلانی خویش در مباحث جستجو نماید تا حقیقت متافیزیک را که از جنس خود اوست، به مرحله

شهود رسانند.

۶. نقد دمیورگوس در جایگاه سازنده نفس

افلاطون در رساله تیمائوس بیان می‌کند که دمیورگوس پس از خلق خدایان، به این نکته اذعان دارد که جهان، بدون آفرینش سه گونه دیگر از موجودات، جانوران بالدارِ هوایی، موجودات دریایی، و جاندارانی که بر روی زمین با پاهای خود حرکت می‌کنند ناقص خواهد بود. با این حال، دمیورگوس از آفرینش مستقیم این موجودات خودداری می‌کند، چرا که اگر جاندارانی به دست او خلق شود، ذاتاً شبیه خدایان خواهد بود. از این رو، برای حفظ مرگ‌پذیری و فانی‌بودن این موجودات، و نیز برای تحقق تمام‌عیار جهانی محسوس، ساختن ساحت مادی و جسمانی این جانداران به خدایان واگذار می‌شود. در مقابل، دمیورگوس خود ساحت خدایی و جاودان نفس آنان را که باید بر جسم سلطه یابد، پدید می‌آورد (Timaeus, 41,b.8-10. C.1-5). دمیورگوس ابتدا نفس جهان را ایجاد کرد (نفسی که حرکت ستارگان و سیارات را تبیین می‌کند) سپس از بقایای همان مخلوط، که کیفیت پایین‌تری از ترکیب اول داشت، بخش عقلانی نفس انسانی را، با بهره‌گیری از همان الگوی پیچیده ریاضی، پدید می‌آورد (Sedley, 2003, p280; Ibid, 41, d.5-7). در این نظام، عدالت دمیورگوس ایجاب می‌کند که، همه نفوس در تولد نخستین وضع و شرایط برابر خلق شوند، تا بی‌عدالتی از سوی او متوجه هیچ یک از آنان نباشد. با این حال، این رویکرد با ادعای دیگر افلاطون درباره قدیم‌بودن نفس در تناقض است. زیرا که او در فقره ۴۱ تیمائوس و فقره ۹۰۴ کتاب دهم *قوانین* به حادث بودن نفوس اذعان دارد، در حالی که در *فایدروس* فقره ۲۴۵ نفس را جوهری ازلی معرفی می‌کند. دمیورگوس خدایان را مأمور ساخت که بدن فانی را از ترکیب عناصر مادی (گمپرتس، ۱۳۷۵، ص ۱۱۶۲) برای نفس انسانی بسازند و جزء فانی و سایر متعلقات آن را بیافرینند و کمال بخشند و سپس زمام حکومت را بدست گیرند و امور موجود زنده فانی را به بهترین و زیباترین وجه اداره کنند،

مگر آنکه آن موجود فانی سبب بدی خود شود (Timaeus, 42, d.7-8.e.1-4). در واقع، دمیورگوس که نماینده مثال نیک می‌باشد، مانند یک فیلسوف عمل می‌کند. او ساختار هماهنگ و غایت مدارانه مثال‌ها را درمی‌یابد و می‌خواهد آن را در جهان محسوس اشاعه دهد، به همین منظور، نظم نفس خود را در نفس جهان و به همین ترتیب نظم نفس جهان را در نفس انسان، باز تولید می‌کند. همانگونه که فیلسوف، پس از درک عشق به عالم مثال، تلاش می‌کند تا با کسب جایگاه و نقش ویژه در حکومت، عدالت و نظم حقیقی را که تعقل کرده، وسعت دهد. دمیورگوس نیز در صدد است نظم عقلانی مثال نیک را در کل جهان منعکس سازد. با این حال، تمایلات طبیعی که پس از تعلق نفس به جسم در انسان پدید می‌آیند، مانع از تحقق کامل این غایت می‌شوند (اروین، ۱۳۸۰، ص ۱۶۰). در نتیجه اگر در جهان نقصی به چشم می‌آید، متوجه انسان است، زیرا او با تمایلاتی که دارد مانع تحقق کامل است. اگر انسان، کارکرد معرفتی نفس جهان را درک کند، به درک اصول دیالکتیک راه خواهد یافت. دمیورگوس خوب است، قصد داشت جهان فیزیکی نیز تا حد امکان خوب باشد، به همین دلیل است که نفس جهان را به عنوان مهم‌ترین موجود جهان فیزیکی آفرید. بنابراین، اگرچه این مطلب به طور مستقیم در رساله تیمائوس بیان نشده است، اما اگر انسان ساختار و عملکرد نفس جهان را، که ساختار ریاضی گسترده‌ای دارد فهم کند، درمی‌یابد که نفس، بی‌واسطه‌ترین تجلی خیر در جهان فیزیکی است (Sedley, 2003, p 298). شاید به این دلیل باشد که برخی معتقدند، زمانی که انسان مسئله ریاضی را حل می‌کند در واقع وارد عالم مثل شده و جهان دیگری را کشف می‌نماید (Penrose, 1989, p428). نکته قابل تامل این است که فرض حادث بودن نفس آن گونه که افلاطون بیان کرده، باطل می‌شود. زیرا از نظر افلاطون، نفس آغازگر همه حرکات است (Taylor, 2001, p444) و ذاتاً خود محرک است. او نفس را منشاء حرکت می‌داند و ازلی و نامخلوق می‌باشد. ازلی بودن نفس، ضرورتاً ابدی بودن آن را توجیح می‌کند. لذا آنچه جنبش از درون خود باشد،

جاویدان و فنا ناپذیر است (Phaedrus, 245, c.610). بنابراین، براساس آموزه فایدروس، زمانی که چیزی ذاتاً خود محرک و منشا حرکت چیزهای دیگر است چگونه می‌تواند توسط عنصر دیگری خلق شده باشد؟ هر آنچه به وسیله عامل بیرونی به حرکت درآید، با توقف آن عامل، به سکون و مرگ می‌رسد؛ اما نفس از حقیقت سرمدی بهره دارد، در نتیجه واقعی‌تر از دیگر موجودات است.

فرض اینکه نفس انسان بنا بر رساله‌های فایدون و فایدروس ازلی باشد اما نفس جهان طبق رساله تیمائوس حادث تلقی شود نیز محال است، زیرا نظام فلسفی افلاطون یک سلسله به هم پیوسته از امور نظام‌مند را ترسیم می‌کند، و در این سلسله، نفس جهان در مقامی برتر و بالاتر از نفس انسان قرار دارد. این نفس کلی، که از آن با تعبیر «کیهان» نیز یاد می‌شود، اگر قرار بر ازلی بودن نفس انسان باشد، پیش از آن باید نفس جهان ازلی به شمار رود. در حالی که دمیورگوس زمانی به فلسفه افلاطون قدم نهاد که در ابتدا نقش سازندگی نفس جهان را بر عهده داشت.

افلاطون متذکر می‌شود که شناخت عنصر الهی نفس برای انسان در بند جسم کاری دشوار و تا حدودی غیرممکن است (Phaedrus, 246, a.1-4). به همین دلیل او به شیوه اسطوره‌ای سعی در تصویرسازی نسبی امر متافیزیکی داشته است. اما روش اسطوره‌ای افلاطون ارزش والای جایگاه دستاوردهای او را در جهان فلسفه زیر سوال نمی‌برد، با این حال برای فهم اسطوره نفس‌شناسی افلاطون بیش از هر استدلال عقلانی، دارای طبع شاعری توانمند بود (Hackforth, 1997, p72). با این توضیح، می‌توان این احتمال را مطرح کرد که افلاطون صرفاً قصد داشت اهمیت ساختار نفس را با تصویرسازی، برای انسان روشن سازد و در عین حال، رابطه‌ای طولی و سلسله‌وار میان مثال نیک، نفس جهان، و نفس انسان را تبیین کند. به طور کلی رساله تیمائوس یک مکالمه کاملاً تمثیلی و اسطوره‌ای است بر خلاف تصور عمومی، فهم آن و مفاهیم بنیادینش، به شدت دشوار و نیازمند تأملی عمیق و بین‌رشته‌ای در

اسطوره، فلسفه، و ریاضیات است.

مثال نیک، نفس جهان و نفس انسان در یک ویژگی بنیادین با یکدیگر مشترک‌اند، و آن عقل (نفس) است. گرچه درجه کمال در این سه یکسان نیست و سلسله‌مراتبی میان آن‌ها برقرار است، اما نقطه اشتراکشان در ادراک و تحقق اخلاقی نهفته است. مثال نیک، عقل محض است و در والاترین مرتبه از امور قرار دارد، زیرا تنها یک ذات با صفاتی نامتناهی، سرمدی و یکسان وجود دارد و کل وجود از ماهیت او نشأت می‌گیرد (اسپینوزا، ۱۳۶۴، ص ۲۴-۲۳). بر مبنای این دیدگاه، هر آن‌چه جز اوست، باید حادث باشد؛ زیرا او علت همه نوع خیر است در نتیجه، برحسب اصل علیتی که افلاطون در رساله تیمائوس مطرح می‌کند، هر چیزی غیر از مثال نیک، باید دارای علتی باشد و از او نشأت گرفته باشد. از سوی دیگر، فضیلت عقل، اخلاق است. بنابراین مثال نیک چیزی جز اخلاق محض و عقل محض نیست. از آن‌جا که او جمیع کمالات را به طریقی تام و کامل در خود دارد، تلاش نمود تا جهانی بر پایه همان فضیلت و عقل پدید آورد. بدین ترتیب، جهان مُثُل را بنیاد نهاد؛ جهانی که در آن، امور به‌طور طبقه‌بندی شده سامان یافته‌اند. در اینجا باید تأکید کرد که در فلسفه افلاطون، هرگز سخنی از حادث بودن عالم مُثُل به میان نیامده‌است و مفسران آثار او، جهان معقولات را ازلی دانسته‌اند. حال به بخش دوم موضوع دارای عقل، یعنی نفس جهان می‌رسیم. افلاطون در رساله تیمائوس اظهار می‌دارد که دمیورگوس نفس جهان را پدید آورده است. اما این ادعا قابل پذیرش نیست، دمیورگوس برای ساخت جهان محسوس، که در جایگاه بسیار پایین‌تری از نفس جهان قرار دارد، از عالم مُثُل به‌عنوان الگو استفاده کرده است (برن، ۱۳۶۳، ص ۱۶۶) و ماده نیز از پیش در اختیارش بوده است. سپس جهان محسوسات را با کمک خدایان به رشته نظم درآورده است. حال این پرسش پیش می‌آید که چگونه ممکن است که دمیورگوس در ساخت نفس جهان، که وجودی شریف‌تر و عقلانی‌تر از عالم محسوس دارد، نه الگویی در اختیار داشته و نه ماده‌ای، خود به تنهایی و بدون الگو و

ماده موفق به پدید آوردن آن شده باشد؟ شرایط موجود سه احتمال را شکل می‌دهد: نخست آن‌که نفس جهان و نفس انسان ازلی بوده و در مرتبه وجودی پایین‌تر از مثال نیک قرار دارند؛ از این‌رو نیازی به ساختن آنان توسط عنصر دیگری نیست. احتمال دوم این است که دمیورگوس در نظم‌دهی نفس جهان با در دست داشتن الگویی که مثال نیک است و ماده‌ای که بنابر گفته برخی فیلسوفان اعداد هستند، موفق بوده است. در این خصوص، توجه به نقد ارسطو اهمیت ویژه دارد. ارسطو در کتاب متافیزیک خود، بخش آلفای بزرگ، ذیل عنوانی با محوریت نقد نظریه افلاطون درباره ایده‌ها، نه تنها ساختار بلکه حتی بهره‌وری از ایده‌ها را کاملاً مردود اعلام می‌کند. یکی از نقدهای مهم او این است که چگونه عدد را می‌توان علت اشیاء محسوس در نظر گرفت؟ علاوه بر این، او با نقد دیدگاه فیثاغورثیان و افلاطونیان درباره منشأ بودن اعداد در ساختار جهان سرمدی و محسوسات، با ذکر دلایل بسیار، غیرمنطقی بودن این ادعا را اثبات می‌کند و این نگاه را بنیادی شاعرانه می‌خواند (ارسطو، ۱۳۶۶، ۹۹۲a-۹۹۱b). احتمال سوم و سازگارترین و منطقی‌ترین احتمال آن است که دمیورگوس تنها جسم جهان را پدید آورده، بی‌آن‌که در ساخت نفس جهان نقشی ایفا کرده باشد. در غیر این صورت، دمیورگوس، صانع (سازنده) نیست، زیرا او چیزی را نمی‌سازد، بلکه او صرفاً نظم‌دهی و ترکیب مسالمت‌آمیز صورت و ماده را به سرانجام می‌رساند. به بیان دقیق‌تر، او صرفاً همانند مقلدی عمل می‌کند که بر اساس الگویی از پیش موجود، اموری را سامان می‌دهد. با این تفاسیر جایگاه و ارزش مثال‌ها از دمیورگوس نیز برتر است (Răcilă, 2020, p23). زیرا اشیاء و امور محسوس از مثال‌ها تقلید می‌کنند، به عبارتی از مثال‌ها بهره‌وری و تقلید می‌شود، درحالی‌که دمیورگوس با جایگاه متافیزیکی برتر از مثال‌ها، با روش تقلیدگونه به ساخت نفس جهان اقدام می‌کند. افلاطون در فلسفه خود، تقلید را مورد نکوهش قرار می‌دهد اما شگفت است که چگونه خود او عنصری را در فلسفه‌اش خلق نمود که با تقلید، چیزی را شکل می‌دهد و در عین حال آن را الهی قلمداد می‌کند. علت این امر

نقد و تحلیل صانعیت دمیورگوس در متافیزیک افلاطون/فاطمه آقاجانی، رمضان مهدوی آزادبنی، کوکب دارابی/ ۹۳

ممکن است به دلیل برتری جایگاه اخلاق نسبت به مقام خدا باشد. برخی فیلسوفان جدید نیز معتقدند اخلاق برتر از خدا است، بنابراین این دو عنصر متافیزیکی را به طور مجزا در نظر می‌آورند. آنان تنها سازندگی و خالق امور محسوس بودن را به خدا نسبت می‌دهند. این باور افلاطون مانند دیدگاه برتری اخلاقی در نظر اسپینوزا است. پیشتر بیان داشتیم که سود و زیان هر چیزی بر مبنای نزدیکی‌اش به مثال نیک سنجیده می‌شود. بنابراین، یکی از علل نظم مستقر در جهان را می‌توان در این امر دانست که نفس جهان با منشاء و منبع خود (مثال نیک) نزدیکی بیشتری دارد و به همین علت رذیلت‌ها در آن راه ندارند و اجزاء از وظایف خود تخطی نمی‌کنند. بنابراین، نفس پرتویی از مثال نیک است و اگر قرار بر حادث بودن آن باشد، کسی نمی‌تواند جز مثال نیک پدیدآورنده‌اش باشد.

۷. نقد جایگاه اخلاقی دمیورگوس

یکی از ابهامات فلسفه افلاطون، مرتبط با مبدا جهان هستی، عالم معقولات و منشا اخلاق است. الفاظ مبدا جهان، در دو رساله جمهوری و تیمائوس به مثابه ایجاد تفاوت در ماهیت رساله، تغییر کرده است. از یک سو، از مبدا به نام مثال نیک (نیک، ایده خیر، خیر اعلی) سخن می‌رود و از سوی دیگر، از لفظ «دمیورگوس» استفاده می‌شود. ما در این قسمت قصد داریم روشن سازیم که دمیورگوس نمی‌تواند منشاء و مبدا اخلاق باشد و این مقام همانند مبدا جهان، شایسته «مثال نیک» است. ماهیت، کارکرد و ویژگی‌های این دو مفهوم (مثال نیک و دمیورگوس) در تضاد با یکدیگر نیستند؛ مثال نیک بیشتر در ارتباط با حوزه اخلاق به کار رفته است و مقوم عالم مثل می‌باشد، در حالی که دمیورگوس در ارتباط با انتظام و سامان بخشی به جهان محسوس مد نظر قرار دارد. مثال نیک، منشاء خیر و تمامی فضایل است، یعنی تمامی فضایل از وجود او ظاهر گشته‌اند. به عبارتی مثال نیک، خود فضیلت (اخلاق) است. بنابراین او برای خلق فضیلت نیازمند به غیر نبوده و صرف هستی او، هستی فضیلت و مثال‌های اخلاقی را تضمین می‌کند. در حالی که دمیورگوس برای خلق

جهان محسوس، از الگویی (مثل) پیروی کرده و در ساختن، وابسته به غیر است (کاپلستون، ۱۳۷۵، ص ۲۲۰). علت بودن دمیورگوس مختص محسوسات است نه امور مثالی (نفس)، زیرا مثال‌ها حادث نیستند و در عین حال علت مثال‌هایی که در نهایت کمال و ثبات هستند، نمی‌تواند صانعی باشد که خود در فعل، محتاج به غیر است. چنین صانعی جایگاه مناسب برای منشأ بودن فضیلت‌های اخلاقی ندارد. در فلسفه افلاطون، مثال نیک جایگاهی برتر از خالق و خدا دارد. دمیورگوس نیز، آن‌گونه که در ذهن ما از خالق متبادر می‌شود، خالق حقیقی نیست. به عبارتی، خدایان خلقت امور محسوس را برعهده دارند و دمیورگوس صرفاً نظم و هماهنگی الهی که از ذات مثال نیک است را بین محسوسات تعبیه می‌نماید. تاکنون والاترین جایگاه متافیزیک افلاطون به مثال نیک اختصاص دارد، زیرا دمیورگوس با عظمتی که به اصطلاح در آفریدن جزء عقلانی نفس دارد، خود مقلد و عامل هماهنگی است. حتی این ادعا که جزء عقلانی را که در رساله تیمائوس ادعا شده از خود به انسان دمیده نیز قابل قبول نیست، زیرا مثال نیک، عقل محض است و هرگونه مثال اخلاقی و عقلانی از او نشأت می‌گیرد. صانعی که خود وابسته به غیر است، در خلق کردن می‌باشد، نمی‌تواند چنین جزء ارزشمندی را از خود تولید نماید. با این حال، می‌توان نقش «ناظم» و «هماهنگ‌کننده» را برای دمیورگوس در نظر گرفت و در این چارچوب، بخشی از اخلاق، مانند فضیلت عدالت را به او نسبت داد. دمیورگوس فضیلت عدالت را در جهان برقرار کرده‌است. اگر ما دمیورگوس را ناظم جهان و نه سازنده آن بدانیم، می‌توان گفت که او صاحب فضیلتی به نام عدالت است؛ زیرا عدالت در فلسفه افلاطون به معنای این است که هر چیزی در استعداد ویژه خود مشغول باشد و در امور دیگر تخطی نکند. این دمیورگوس است که با روشن‌بینی کامل، جهان محسوسی که روگرفت ناقص از عالم مثل می‌باشد را به رشته نظم درآورده و با آگاهی از وظایف هریک از اجزای آن، تعادل و تعامل حقیقی را برقرار کرده‌است. بنابراین نقش مهم دمیورگوس برخلاف تصور عموم، سازندگی نیست، بلکه نظم‌دهندگی

نقد و تحلیل صانعیت دمیورگوس در متافیزیک افلاطون/فاطمه آقاجانی، رمضان مهدوی آزادبنی، کوکب دارابی / ۹۵

است؛ و در عین حال آن منشا اخلاق نیز نمی‌باشد با وجود اینکه مهم‌ترین فضایل همچون عدالت و تعادل (نظم) به دست او در جهان محسوس مستقر شده‌اند. تمامی این نقدها، از آنجا ناشی می‌شوند که در فلسفه افلاطون، نوعی جدایی میان خدا و مثال نیک وجود دارد.

۸. نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر، جایگاه دمیورگوس در متافیزیک افلاطون با تمرکز بر نقش او به عنوان «صانع» و رابطه آن با مثال نیک مورد نقد و تحلیل قرار گرفت. نشان داده شد که دمیورگوس فاقد توانایی خلق از عدم است و تنها با ترکیب ماده و صورت از پیش موجود، به ساخت جهان اقدام می‌کند. این ویژگی، او را به یک «مقلد» تقلیل می‌دهد که همواره وابسته به الگوهای مثالی است. این وابستگی، جایگاه متافیزیکی دمیورگوس را مستدل زیر سوال می‌برد. همچنین، مسئله حادث یا ازلی بودن نفس، از چالش‌های اصلی در تبیین نقش دمیورگوس است. ناسازگاری حادث یا قدیم بودن نفس در رسالات افلاطون از دیگر ابهامات متافیزیکی او می‌باشد. این تناقض، نشان دهنده عدم انسجام در تعریف افلاطون از ماهیت نفس و رابطه آن با دمیورگوس است. پژوهش حاضر با استناد به این ناهماهنگی‌ها استدلال می‌کند که دمیورگوس نمی‌تواند خالق حقیقی نفس باشد، بلکه تنها نقشی ثانویه در ساماندهی قوای آن ایفا می‌کند. در حوزه اخلاق، مثال نیک به عنوان منشأ فضیلت و خیر مطلق، جایگاهی فراتر از دمیورگوس دارد. دمیورگوس، هرچند در انتظام جهان محسوس نقش دارد، اما فاقد توانایی ایجاد اخلاق است. اخلاق در فلسفه افلاطون، محصول شناخت مثال نیک و تلاش برای تقرب به آن است، نه نتیجه عملکرد دمیورگوس. این تمایز، نشان می‌دهد که افلاطون اخلاق را فراتر از حوزه خالقیت قرار داده و آن را به عرصه متافیزیک محض مرتبط می‌سازد. بازتعریف جایگاه دمیورگوس به عنوان واسطه‌ای بین مثال نیک و جهان مادی، می‌تواند به انسجام بیشتر متافیزیک افلاطونی بینجامد و تناقضات موجود در تفسیرهای سنتی را کاهش دهد. این یافته‌ها نه تنها درک ما از فلسفه افلاطون را عمق

می‌بخشد، بلکه پرسش‌هایی جدید دربارهٔ رابطه خالقیت، اخلاق، و نظم در فلسفه یونان باستان مطرح می‌کند.

منابع

- ارسطو (۱۳۶۶)، *متافیزیک*، ترجمه شرف الدین خراسانی، تهران: انتشارات حکمت.
- ارسطو (۱۳۷۸)، *اخلاق نیکوماخوس*، ترجمه محمد حسن لطفی، تهران: انتشارات طرح نو.
- اروین، ترنس (۱۳۸۰)، *تفکر در عهد باستان*، ترجمه محمدسعید حنایی کاشانی، تهران: انتشارات قصیده.
- اسپینوزا (۱۳۶۴)، *اخلاق*، ترجمه محسن جهانگیری، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- برن، ژان (۱۳۶۳)، *افلاطون*، ترجمه سید ابوالقاسم پور حسینی، تهران: نشر هما.
- تسلر، ادوارد (۱۳۹۴)، *کلیات تاریخ فلسفه یونان*، ترجمه حسن فتحی، تهران: انتشارات حکمت.
- دکرشنتو، لوچانو (۱۳۷۷)، *فیلسوفان بزرگ یونان باستان*، ترجمه عباس باقری، تهران: انتشارات نی.
- راسل، برتراند (۱۳۹۵)، *تاریخ فلسفه غرب*، جلد ۱، ترجمه نجف دریابندی، تهران: انتشارات پرواز.
- رحمانی، غلامرضا (۱۳۴۳)، *فلسفه عرفانی افلوطین*، تهران: نشر سفینه.
- صلیبا، ج جمیل (۱۳۶۶)، *فرهنگ فلسفی*، ترجمه منوچهر صانعی دره بیدی، تهران: انتشارات حکمت.
- کاپلستون، فردریک چالز (۱۳۷۵)، *تاریخ فلسفه*، ترجمه سید جلال الدین مجتبوی، تهران: انتشارات سروش.
- گاتری، دبلیو. کی. سی (۱۳۷۷)، *تاریخ فلسفه یونان*، ترجمه حسن فتحی، تهران: انتشارات فکرروز.

نقد و تحلیل صانعیت دمیورگوس در متافیزیک افلاطون/فاطمه آقاجانی، رمضان مهدوی آزادبنی، کوکب دارابی / ۹۷

- گاتلیب، آنتونی (۱۳۸۴)، *روایای خرد: تاریخ فلسفه غرب از یونان باستان تا رنسانس*، ترجمه لیلا سازگار، تهران: انتشارات ققنوس.

- گمپرتس، تئودور (۱۳۷۵)، *متفکران یونانی*، جلد ۲، ترجمه محمد حسن لطفی، تهران: انتشارات خوارزمی.

- لالاند، اندره (۱۳۷۲)، *فرهنگ علمی و انتقادی فلسفی*، ترجمه غلامرضا وثیق، تهران: انتشارات فردوسی ایران.

- هیر، ریچارد مروین (۱۳۹۶)، *افلاطون*، ترجمه ملیحه ابویی مهریزی، تهران: نشر فارسی.

- Archer, Hind, R. D, (Ed.) (1888), *The Timaeus of Plato*, Macmillan.

- Cooper, J. M (1997), *Plato: Complete Work*, (Apology), Hackett Publishg Company.

- Cooper, J. M (1997), *Plato: Complete Work*, (Meno), Hackett Publishg Company.

- Cooper, J. M (1997), *Plato: Complete Work*, (Phaedo), Hackett Publishg Company.

- Cooper, J. M (1997), *Plato: Complete Work*, (Gorgias), Hackett Publishg Company.

- Cooper, J. M (1997), *Plato: Complete Work*, (Timaeus), Hackett Publishg Company.

- Cooper, J. M (1997), *Plato: Complete Work*, (Laws), Hackett Publishg Company.

- Cooper, J. M (1997), *Plato: Complete Work*, (Republic), Hackett Publishg Company.

- Cooper, J. M (1997), *Plato: Complete Work*, (Phaedrus), Hackett Publishg Company.

- Hackforth, R, (Ed.) (1997), *Plato: Phaedrus*, Cambridge University Press.

- Penrose, R (1989), *The emperor's new mind* Oxford University Press, New York.

- Peters, F. E (1967), *Greek philosophical terms*, London: University of London press limited.

- Răcilă, I. L (2020), Ethics and Morality in Plato's Vision, *SCIENTIA MORALITAS-International Journal of Multidisciplinary Research*, 5(1), 16-34.

- Ritter, C (1933), "The essence of Plato's philosophy", London.

- Sedley, D, (Ed.) (2003), *Oxford Studies In Ancient Philosophy*, Volume XXIV, (Vol. 34), OUP Oxford.

- Taylor, A.E (2001), *The Man and His History*, London.